

Бондар Ю.О.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946–1965 РР.): РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

В статті розкриваються особливості джерельної бази історіографічного дослідження промисловості Української РСР у повоєнний період (1946–1965 рр.). Акцентована увага на тому, що природа історіографічних джерел суттєво відрізняється від специфіки багатьох інших комплексів інформаційних ресурсів тим, що вона передбачає необхідність досягнення об'єктивного, заснованого на реальних доказах уявлення про історичне минуле. Будь-який автор намагається довести своїм опонентам правильність своїх суджень та оцінок. Власне це і складає шлях до досягнення соціальної затребуваності. Тому визначення історіографічного джерела має непостійний, відносний у часі і просторі характер. Дослідження будь-якого автора, а також фіксована у ньому інформація є історіографічним джерелом тільки у тому випадку, якщо воно затребуване у суспільній свідомості і має на нього об'єктивний вплив. У разі відсутності такого інформаційного ефекту воно залишається в якості історіографічного факту чи повертається в цю якість після періоду своєї розповсюдженості та популярності.

Виокремлено наступні групи історіографічних джерел: монографії (вузькопрофільні тематичні та узагальнюючі синтетичні), дисертації та автореферати дисертацій, рецензії та відгуки, наукові статті у періодиці та збірниках праць, матеріали науково-практичних конференцій та «круглих столів», статистичні збірники документів та матеріалів, навчальна та довідкова література, бібліографічні покажчики, мемуарна література.

Авторка приходить до висновку, що аналіз особливостей всього комплексу історіографічних джерел, їх характеристика та класифікація підтверджують гіпотезу про те, що історіографічне дослідження промисловості Української РСР у повоєнний період (1946–1965 рр.) у повній мірі забезпечене всім спектром історіографічної джерельної бази і це дає можливість виконати усі поставлені в дисертаційному проекті завдання.

Ключові слова: виробництво, економіка, індустрія, історіографія, історіописання, машинобудування, підприємство, повоєнна відбудова, промисловість, робітництво, техніка, УРСР.

Постановка проблеми. У жодного фахівця історичної науки не викликає сумнівів твердження про те, що праці з історії історичної науки – найвищий за своїм теоретичним рівнем вид наукової творчості в галузі історії. Представниками різних наукових шкіл в різний проміжок часу по-своєму розумівся теоретичний базис історичної науки: філософська основа, теорія історичного процесу, методологічний апарат. Але у будь-якому разі для створення саме історіографічної праці необхідно у повному обсязі володіти конкретно-історичним предметом дослідження, мати суттєву філософсько-світоглядну позицію та зібрану в максимально досконалому складі джерельну базу.

Не викликає сумніву факт того, що саме від історіографічних джерел, їхньої самодостатності, завершеності, об'єктивності, репрезентативності рівня обробки, наукової критики та методоло-

гічного інструментарію використання залежить якість та науковий рівень історіографічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, які йдуть у форватері нашого дослідження, побічно чи тотожно торкаючись нашої теми особливо слід виділити роботи Н. О. Лаас [1], Ю. В. Лаєвської [2], І. М. Мищака [3], Ю. О. Ніколайця [4], Д. В. Нефьодова [5].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз репрезентативності джерельної бази історіографічного дослідження промисловості Української РСР у повоєнний період (1946–1965 рр.).

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в історичній науці домінує твердження про те, що класичне конкретно-історичне джерело, яке включене в процес історіографічного аналізу автоматично набуває нового статусу – ста-

тусу історіографічного джерела. І дійсно, в певній мірі можна визнати факт того, що історіографічне джерело – це частина історичного джерела. Під історіографічним джерелом слід розуміти будь-яке історичне джерело, яке містить дані з історії історичної науки. Історичне джерело, яке хоча б опосередковано має відношення до фактів історії історичної науки може бути віднесене до історіографічного джерела.

У той же самий час у край важливо підходити до історіографічного джерела із врахуванням наукового принципу трьохаспектності науки, згідно якого у будь-якому науковому явищі необхідно окрім предметної сторони (у нашому випадку – розвитку історичної думки) бачити сторони соціальної та індивідуально-психологічної (мається на увазі психологія та світобачення автора). Розглядаючи історіографічне джерело в цих трьох аспектах ми трактуємо його як соціокультурну практику і виходимо за межі історіографічного факту в культурологічне поле.

В цілому, до категорії історіографічних джерел можна віднести різнотипові історичні джерела, які містять інформацію про творчість та життя істориків, про виникнення та розвиток історичної науки, про характерне для кожної даної епохи політичне та наукове світосприйняття. Навіть відсутність тих чи інших даних в певному історіографічному явищі стає важливим історіографічним фактом.

Тим не менш, якщо вести розмову о проблемно-тематичній історіографії, до історіографічних джерел треба віднести взагалі всі публікації та рукописні праці, які мають відношення до теми, яка стала об'єктом і предметом проблемно-тематичного історіографічного дослідження, а не лише різнотипні історичні джерела, які містять інформацію про творчість і життя відомих істориків, про вчення і розвиток історичної науки, про характерне для кожної даної епохи політичне та наукове світосприйняття.

Природа історіографічних джерел суттєво відрізняється від специфіки багатьох інших комплексів інформаційних ресурсів тим, що вона передбачає необхідність досягнення об'єктивного, заснованого на реальних доказах уявлення про історичне минуле. Будь-який автор намагається довести своїм опонентам правильність своїх суджень та оцінок. Власне це і складає шлях до досягнення соціальної затребуваності. Тому визначення історіографічного джерела має непростий, відносний у часі і просторі характер. Дослідження будь-якого автора, а також фіксована у ньому інформація є історіографічним джерелом

тільки у тому випадку, якщо воно затребуване у суспільній свідомості і має на нього об'єктивний вплив. У разі відсутності такого інформаційного ефекту воно залишається в якості історіографічного факту чи повертається в цю якість після періоду своєї розповсюдженості та популярності.

Враховуючи весь зазначений вище історіософський базис, у нашому дослідженні ми виокремили наступні групи історіографічних джерел: монографії (вузькопрофільні тематичні та узагальнюючі синтетичні), дисертації та автореферати дисертацій, рецензії та відгуки, наукові статті у періодиці та збірниках праць, матеріали науково-практичних конференцій та «круглих столів», статистичні збірники документів та матеріалів, навчальна та довідкова література, бібліографічні покажчики, мемуарна література.

Пропонуємо надати хоча б коротку характеристику особливостям кожної із вказаних груп історіографічних джерел.

Монографії представляють із себе ключову групу історіографічних джерел. Заснована на першоджерелах, які, як правило, вперше введені до наукового обігу, монографія представляє собою самостійне дослідження, яке, містить в собі нові, оригінальні ідеї, гарантує приріст наукових знань. Характеризуючи вузькопрофільні конкретно-історичні одноосібні та колективні монографії попутно нас цікавить авторство, історія написання роботи, її проблематика, структура, джерельна база, методи та методики обробки виявленого матеріалу, місце даної роботи в історіографічному потоці, рівень її впливу на розвиток історичного знання [6–8].

Важливо враховувати й факт того, що монографічні праці пов'язані з певними умовами, правилами роботи. До найважливіших вимог можна віднести: несуперечність документальних даних; вміння «вжитися» у матеріал; необхідність «вписування» проблеми в певний комплекс конкретного, баченого; непринужденість викладу матеріалу, яка гарантує те, що автор у повній мірі володіє предметом дослідження.

Надаючи характеристику синтетичним узагальнюючим виданням у першу чергу треба відмітити, що подібні праці слугували і слугують історикам у статусі певних дороговказів, не лише висвітлюючи актуальні підсумки та рівень історичної науки на даному проміжку часу, але й допомагають визначити багаторічні етапи розвитку, дослідницьку логіку та культуру історичного мислення десятиліть, якщо не сотень авторів праць подійного рівня.

Праці подібного характеру важливі для історіографа тим, що вони відображають рівень вивчення тієї або іншої конкретно-історичної проблеми, як у нашому випадку розвиток промисловості Української РСР у повоєнне двадцятиріччя, визначити домінуючі на той час підходи, концепції, офіційне трактування та панорамне бачення [9].

Деяко тотожною групою до монографій є дисертації та автореферати дисертацій конкретно-історичного спрямування. Характеризуючи їх у якості історіографічного джерела маємо відмітити важливу для нас тріаду: працюючи над дисертацією її автор, у першу чергу, вводить до наукового обігу велику кількість невідомих раніше першоджерел, ознайомлення з якими можуть дозволити по-новому подивитись на досліджувану тему. Як результат – будь-яка якісна дисертація – це завжди найновіше досягнення історіописання на даному етапі і, відповідно, історіограф має приділяти аналізу цього історіографічного джерела найприскіпливішу увагу. І в третє, останній пункт висновків дисертаційного проекту це завжди як правило постановка кола питань, які потребують подальшого конкретно-історичного опрацювання. Що також є тотожним із завданнями історіографічної роботи [10–16].

За логікою нашого дослідження маємо висловити хоча б декілька думок стосовно використання в історіографічному дослідженні у якості джерел рецензій на монографії та відгуків офіційних опонентів на дисертаційні проекти. Сучасна історична наука виокремлює три підходи щодо трактування рецензій: а) безапеляційно є історіографічним фактом; б) самостійний вид історіографічної праці і водночас важливий «будівельний матеріал» для ґрунтовних історіографічних праць; в) бібліографічне явище, яке має інформаційний характер і тому не є історіографічним фактом.

На нашу думку, рецензія може бути кваліфікована як історіографічний факт, якщо вона має наступні ознаки: а) надрукована у провідному науковому журналі; б) в тексті рецензії рецензент зосередився на аналітичному аналізі роботи, а не суто інформаційних аспектах; в) рецензент висвітлив дискусійні проблеми в рецензованій праці та недоліки, які – за його аргументацією – наявні. Те ж саме стосується і відгуків офіційних опонентів на дисертаційні дослідження.

Одним із наймасовіших і тим не менш важливих джерел, необхідних для якісного аналізу динаміки історіографічного процесу є публікації в рецензованих наукових періодичних виданнях та збірниках наукових праць. Враховуючи загальновідомі процеси останнього десятиліття,

які відбуваються в Україні варто відмітити значне зростання наукового рівня самих фахових видань. Уніфікація вимог до журналів на рівні з провідними європейськими та світовими виданнями, свого роду «перезапуск» великої кількості університетських вісників, активна публікативна активність вітчизняних вчених в західних журналах, які входять до баз цитування Scopus та Web of Science підвищили рівень наукових статей новітньої доби. Загальними рисами наукової періодики є вузькість проблематики і, як наслідок, можливість ґрунтовної глибини розробки, оперативне підняття та актуалізація нових, до цього не розроблювальних аспектів проблеми, можливість проаналізувати саму еволюцію того чи іншого аспекту конкретно-історичної досліджуваної проблеми. Саме специфіка публікацій в науковій періодиці дає змогу детально проаналізувати момент зародження проблематики, особливості її вивчення на всіх наступних історіографічних етапах, визначити дискусійні моменти та підходи до розкриття проблеми з боку різних історіографічних шкіл, центрів та еволюцію поглядів окремих фахівців, показати наступність досліджень [17–22].

Наступний пласт історіографічних джерел – наукові, науково-практичні конференції, «круглі столи», симпозіуми і видані за результатами роботи їх учасників збірники. Достатньо часто в матеріалах наукових конференцій, які використовуються в якості історіографічних джерел, можна побачити проривні, знакові публікації, адже на сторінках подібних збірників розміщуються у тому числі публікації дисертантів, які використовують їх у якості майданчика для апробації результатів своїх дисертаційних досліджень.

Не меншого значення мають і підручники та певні (безумовно не всі) навчальні посібники. Це свого роду історіографічні факти, які є свідками популярності певних концепцій, розповсюдження ідей тієї чи іншої історичної школи. Порівняльний аналіз підручників з історії дозволяє визначити, які напрями, школи та концепції домінували в науці і були популярні не лише в наукових колах в той чи інший період, які з них отримали можливість вийти в соціальну практику. Сама по собі поява нових підручників, які популяризують ту чи іншу концепцію, має велике значення як історіографічний факт. Дане твердження, засноване на тих обставинах, що більша частина підручників створювалась не вченими дослідниками, а педагогами та методистами, які у своїх підручниках лише відтворювали ту чи іншу історичну концепцію. Це дозволяє судити як про самий процес

становлення, розвитку і взаємовпливу основних історичних теорій, так і про їхнє сприйняття суспільством [23–26].

Також окремим видом джерел історіографічного дослідження є мемуарна та епістолярна література, а саме спогади керівників та функціонерів української радянської промисловості, робітників-передовиків виробництва [27–32].

У деяких істориків викликають сумніви твердження про те, чи відносяться до предмету історіографії (і відповідно є об'єктами історіографічного дослідження) публіцистичні, художні та інші твори авторів, які не є професійними істориками. Втім, в результаті багаторічної дискусії історіографи прийшли до висновку, що історія історичної науки повинна включати в себе не лише «офіційну», «академічну», «університетську» науку, але й непрофесійну, аматорську, без штучного відсічення її «живих», хоча й специфічних складових. Об'єктивних причин цьому декілька: офіційна історична наука може бути консервативна в результаті реакційного політичного ладу в країні. І в таких умовах (не дивлячись на видавничу цензуру) справжній стан справ, не «глян-

цева» і вичищена, а реальна справжня історія просочувалась на сторінки істориків-непрофесіоналів. Більш того, на творчість істориків-професіоналів дуже часто мали вплив не тільки офіційні документи і промови «перших обличь» партії, держави і профільних міністерств, а як раз твори мемуарної, епістолярної та художньої літератури. Втім звичайно треба чітко розуміти, що якісна різниця між ними не повинна викликати сумнівів: професійне та комплексне осмислення історичних явищ і процесів дає, у першу чергу, наукова, а не інші форми історичного знання. Тому джерела історіографії нерівноцінні, і саме дослідження професіонала для історіографа, як правило, важливіше книги літератора.

Висновки. Таким чином, аналіз особливостей всього комплексу історіографічних джерел, їх характеристика та класифікація дають нам можливість зробити висновок, що історіографічне дослідження промисловості Української РСР у повоєнний період (1946–1965 рр.) у повній мірі забезпечене всім спектром історіографічної джерельної бази і це дає можливість виконати усі поставлені в дисертаційному проекті завдання.

Список літератури:

1. Лаас Н. О. Проблеми соціальної історії України другої половини 40-х – середини 60-х рр. ХХ ст. в англomовній історіографії : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. К., 2009. 245 с.
2. Лаєвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Донецьк, 2008. 218 с.
3. Мишак І. М. Історіографія інкорпорації та радянзації західноукраїнських земель (1939–2010 рр.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.06. К., 2010. 458 с.
4. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. *Українська історіографія*. Вінниця : Інфракон, 2007. 360 с.
5. Нефьодов Д. В. Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії : монографія. Миколаїв : Іліон, 2018. 404 с.
6. Лобода М. К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950). К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. 206 с.
7. Алексеева-Процюк Д. О. Використання праці іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939–1953): нормативно-правові та організаційні засади. К. : Просвіт, 2011. 240 с.
8. Верменич Я. В. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Відп. ред. В. А. Смолій. К. : Ін-т історії України НАН України, 2015. 482 с.
9. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 616 с.
10. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944 – 50-х років. (На матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2001. 258 с.
11. Хойнацька Л. М. Відбудова машинобудівної індустрії України та її соціальні наслідки (1943–1950 рр.) : дис. ... канд.а іст. наук : 07.00.01. К., 2001. 241 с.
12. Дудник В. М. Відбудова міського господарства України у 1943-1950 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2004. 194 с.
13. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2004. 567 с.
14. Горло Н. В. Спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду: соціальний та економічний аспекти (50–70-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2007. 20 с.

15. Клименко В. В. Промислова кооперація в УРСР у повоєнний період (1944–1960 рр.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01. Черкаси, 2011. 203 с.
16. Тітка О. О. Відбудова і функціонування місцевої промисловості України в 1943–1950 рр.: історичний аспект : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01. Черкаси, 2014. 20 с.
17. Бажан О. Г. Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. *Наук. зап. НаУКМА. Сер. Іст. науки*. 2005. Т. 41. С. 20–28.
18. Даниленко В. Спроби «соціалізації» радянської економіки в роки хрущовської «відлиги» (1955–1965 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К.*, 2011. Вип. 16. С. 5–20.
19. Кислинська С. А. Відбудова промисловості півдня України в період першої повоєнної п'ятирічки. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць*. Вип. 3.37(105). 2014. С. 86–89.
20. Реуцька А. М. Державна політика як фактор впливу на повсякденне життя робітників підприємств чорної металургії УРСР у контексті їх виробничої діяльності (1950–1980-і рр.). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія*. 2016. Вип. 16. С. 116–131.
21. Татарінов І. Рівень життя працівників важкої промисловості України у 1944–1956 рр. *Український історичний збірник*. Вип. 13. Ч. 2. С. 19–28.
22. Янковська О. Житлова проблема в УРСР у повоєнні роки. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К.*, 2008. № 14. С. 117–126.
23. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. К. : Генеза, 1996. 360 с.
24. Історія економіки та економічної думки: Курс лекцій. С. В. Степаненко та ін. К.: КНЕУ, 2006. 664 с.
25. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946–1960: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд. М. Смольницька. К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 2: 1953–1960. 326 с.
26. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946–1960: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: О. Рабенчук, М. Смольницька. К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 1: 1946–1952. 286 с.
27. В сім'ї вільній, новій: збірник споминів / За ред. Г. Комкова. Львів : Каменяр, 1964. 168 с.
28. Гургаль В. Й. На великих швидкостях. Львів, 1953. 64 с.
29. Гургаль В. Й. Сторінки робітничого життя. К., 1963. 222 с.
30. Кучерин М. Как я варю сталь. М., 1946. 36 с.
31. Лисак К. Мої товарищі. Львів, 1961. 40 с.
32. Семинский В. Скоростное резание металлов. К.-М., 1951. 88 с.

Bondar Yu. O. HISTORIOGRAPHY OF THE INDUSTRY OF THE UKRAINIAN SSR IN THE POSTWAR PERIOD (1946–1965): REPRESENTATIVENESS OF DATABASE

The article covers the peculiarities of the database of the historiographical study of the industry of the Ukrainian SSR in the postwar period (1946–1965). The author highlights that the nature of historiographic sources significantly differs from the specifics of other complexes of information sources by the need to achieve an objective, evidence-based view of the historical past. Any author tries to prove to their opponents the correctness of their judgments and assessments. This is the way to achieve social relevance. Therefore, determining a historiographical source is impermanent and relative in time and space. The research of any author, as well as the information it records, is a historiographical source only if it is in demand in the public consciousness and has an objective impact on it. Without such an informational effect, it exists as a historiographical fact or obtains such quality after its widespread nature and popularity.

The author identifies the following groups of historiographical sources: monographs (narrowly-focused thematic and synthetic generalizations), dissertations and dissertation abstracts, reviews and feedback, scholarly articles in periodicals and collections, proceedings of scientific-practical conferences and round tables, statistical collections of documents and materials, educational and reference literature, bibliographic indexes, and memoirs.

It is concluded that the analysis of the features of the entire complex of historiographical sources and their characteristics and classification confirm the hypothesis that the historiographical study of the industry of the Ukrainian SSR in the postwar period (1946–1965) is fully provided with the whole spectrum of the historiographical database. Thus, it allows fulfilling all the tasks set in the dissertation.

Key words: *production, economy, manufacture, historiography, history writing, machine building, enterprise, postwar reconstruction, industry, labor, technology, Ukrainian SSR.*